

WIESŁAW PUŚ

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-6978-5617](https://orcid.org/0000-0001-6978-5617)

WIESLAW.PUS@UNI.LODZ.PL

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Zakład Antropologii Kulturowej

Realizacja programu upowszechnienia dóbr kultury i sztuki w środowisku robotniczym w latach 1945–1976 na przykładzie działalności Robotniczego Domu Kultury przy ul. Przędzalnianej 68 w Łodzi

Implementation of a program to popularize culture and art among the working class in 1945–1976 on the example of the activities of the Cultural Center at 68 Przędzalniana Street in Łódź

Streszczenie: W prezentowanym artykule przedstawiono działalność Zakładowego Domu Kultury w Łodzi przy ulicy Przędzalnianej 68, który funkcjonował przy największym bawełnianym przedsiębiorstwie w Polsce, czyli Łódzkich Zakładach Bawełnianych im. Obrońców Pokoju „Uniontex” w latach 1945–1976. Autor skupił się na przedstawieniu działalności tegoż domu kultury w środowisku robotniczym, skupiając się na zagadnieniu, jakim była realizacja przyjętego przez władze komunistyczne w PRL zadania upowszechnienia kultury i sztuki wśród ludzi pracy. Istotnym elementem propagandy władz komunistycznych była także realizacja kolejnego zadania, jakim było rozbudzenie aktywności twórczej wśród szerokich mas robotniczych. Niewątpliwie, jak wykazał autor, miały temu służyć amatorskie zespoły teatralne, muzyczne i inne, a także bezpośredni kontakt z wybitnymi przedstawicielami kultury i sztuki oraz ich twórczością.

Słowa kluczowe: kultura i sztuka, dom kultury, robotnicy, zespoły amatorskie

Summary: The article presents the activities of the Workers' Cultural Center in Łódź at 68 Przędzalniana Street, which operated at the largest cotton enterprise in Poland, i.e. Łódź Cotton Factories "Uniontex" in 1945–1976. The author presents the activities of this cultural center in the working-class environment, is focused on the issue of implementing – by the communist authorities in the Polish People's Republic – the task of disseminating culture and art among working people adopted. An important element of the propaganda of the communist authorities was also the implementation of another task, which was to stimulate the creativity among the working mass. Undoubtedly, as the author has shown, this was intended to be achieved by amateur cultural institutions, as well as direct contact with remarkable artists.

Keywords: culture and art, cultural center, workers, amateur groups

Wśród wielu zadań, jakie stanęły przed komunistami, którzy przejęli władzę w Polsce po II wojnie światowej, zdaniem socjologów kultury, był problem upowszechnienia dóbr kultury wśród szerokich mas społeczeństwa polskiego, w tym w środowisku robotniczym. Jak pisał w latach 70. XX w. Jerzy Kossak, w polityce kulturalnej PRL dążono do tego, aby kultura i sztuka były dostępne nie tylko dla społecznych elit, ale aby stały się rzeczywistą własnością ludzi pracy. Ważnym zadaniem, obok podniesienia poziomu oświaty i poziomu życia materialnego robotników, było upowszechnienie w tym środowisku dostępu do teatru, kina, książki i prasy. Chodziło także o rozbudzenie aktywności kulturalnej społeczności robotniczej. Z pewną przesadą w programie upowszechnienia kultury i sztuki dostrzegano możliwość rozbudzenia twórczości artystycznej wśród szerokich mas. Przejawem tej działalności miał się stać odgórnie inicjowany w środowisku robotniczym ruch społeczno-kulturalny. Rolę organizatora działalności kulturalnej i artystycznej narzucono zakładom przemysłowym¹.

W Łodzi przy największym przedsiębiorstwie bawełnianym w Polsce, Zjednoczonych Zakładach Karola Scheiblera i Ludwika Grohmana, które w 1946 r. przyjęły nazwę Państwowe Zakłady Przemysłu Bawełnianego nr 1 (PZPB nr 1) – od wielu dziesięcioleci funkcjonował Klub Robotniczy przy ul. Przędzalnianej 68². Ten fakt niewątpliwie ułatwił organizację życia kulturalnego robotników zatrudnionych w wyżej wspomnianym zakładzie oraz ich rodzin, z których znaczna część mieszkała na osiedlu Księży Młyn obok części przedsiębiorstwa. Przypomnijmy, na osiedlu zbudowanym jeszcze w końcu XIX w. przez właściciela firmy K. Scheiblera.

---

1 J. Kossak, *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Warszawa 1974, s. 16–19.

2 W. Puś, S. Pytlaś, *Dzieje Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (dawnych Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana) w latach 1827–1977*, Warszawa–Łódź 1979, s. 196, 286.

Wspomniany Klub Robotniczy w 1946 r. został przejęty przez PZPB nr 1 i przyjął nazwę Robotniczy Dom Kultury im. Ludwika Waryńskiego. Do początku lat 70. XX w. placówka ta zmieniała swą nazwę w ślad za modyfikacjami nazwy przedsiębiorstwa. Ostatecznie od 1973 r. nosiła nazwę: Zakładowy Dom Kultury ŁZPB im. Obrońców Pokoju³.

W pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny w 1945 r., w przejętym Klubie Robotniczym przy ul. Przędzalnianej 68 urządzono bibliotekę oraz uruchomiono Włókienniczą Szkołę Przemysłową. Ponadto dzięki działaczom związkowym urządzono tzw. świetlicę robotniczą. Już w ostatnich miesiącach 1945 r. rozpoczęły tam działalność kółko dramatyczne złożone z 25 osób, chór i orkiestra zakładowa. Warto wspomnieć, że wspomniany zespół dramatyczny w latach 1946–1947 brał udział w lokalnych konkursach zespołów świetlicowych, gdzie zdobywał nagrody i wyróżnienia, a w końcu kwietnia 1947 r. – w ogólnopolskim konkursie w Warszawie za wystawienie sztuki Jędrzeja Cierniaka *Franusiowa dola* zajął trzecie miejsce. Warto zaznaczyć, że nagrodą za to osiągnięcie był udział zespołu w pochodzie pierwszomajowym w Warszawie, był to oczywiście typowy dla tamtych czasów sposób indoktrynacji ideologicznej. Ponadto, co można ocenić pozytywnie, zespół dramatyczny PZPB nr 1 w 1947 r. reprezentował dorobek kulturalny łódzkich włóknarzy na Międzynarodowych Targach Poznańskich⁴. Poza udziałem w konkursach łódzkich i ogólnopolskich, zespół teatralny oraz 20-osobowa orkiestra zakładowa, chór i kółko recytatorskie występowały najczęściej przed własną publicznością w czasie uroczystych akademii i wieczornic. Tego rodzaju spotkania w końcu lat 40. i w latach 50. XX w., w których udział załogi przedsiębiorstwa był obowiązkowy, organizowano z okazji świąt państwowych: 1 maja, 22 lipca oraz rocznic rewolucji bolszewickiej 7 listopada. Trzeba podkreślić, że częste organizowanie akademii okolicznościowych w okresie do przełomu październikowego w 1956 r. było jedną z metod indoktrynacji ideologicznej, jak ówczesnie oficjalnie to określano – „jedną z form socjalistycznego wychowania”⁵.

W 1949 r., przy okazji hucznych obchodów 70. rocznicy urodzin przywódcy ZSSR Józefa Stalina, PZPB nr 1 decyzją władz politycznych PRL zmieniły nazwę na Zakłady Przemysłu Bawełnianego im. J. Stalina. Warto dodać, że ówczesnemu dyktatorowi ZSSR, zwanemu „Chorażym pokoju”, z omawianej firmy wysłano 14 tys. telegramów gratulacyjnych, bowiem w ZPB im. J. Stalina pracowało w latach 1949–1950 14 tys. robotników⁶.

3 „Głos Robotniczy” 1945, nr 84; „Nasza Trybuna” 1973, nr 1.

4 „Głos Robotniczy” 1947, nr 50, nr 125.

5 M. Niemyska-Hessenowa, *Ruch kulturalno-oświatowy i amatorski*, [w:] *Łódź w latach 1945–1960*, red. E. Rosset, Łódź 1962, s. 406.

6 Archiwum Komitetu Łódzkiego PZPR (dalej: AKŁ PZPR) Wydział Organizacyjny Komitetu Dzielnicowego „Fabryczna”, sygn. 34/VI/39; W. Puś, S. Pytlas, dz. cyt., s. 400, tab. 12.

W latach 1950–1956, a więc w okresie tzw. socrealizmu w kulturze i sztuce, działalność Robotniczego Domu Kultury im. L. Waryńskiego została poszerzona o nowe grupy artystyczne i zespoły. Wspomniany już zespół teatralny przyjął nazwę Scena Robotnicza, a obok istniejącego chóru, zespołu muzycznego i grupy recytatorów powstały dwa zespoły śpiewaczo-taneczne – dziecięcy i młodzieżowy. W ten sposób oddziaływanie omawianego domu kultury objęło również mieszkańców osiedla Księży Młyn oraz młodzież i dzieci okolicznych szkół. Interesującą decyzją ówczesnych władz Robotniczego Domu Kultury było podpisanie w kwietniu 1950 r., dwóch umów z Teatrem Nowym i rozgłośnią Polskiego Radia w Łodzi. Umowa z teatrem przewidywała, iż jego zespół będzie organizował raz na dwa miesiące w Robotniczym Domu Kultury przy ul. Przędzalnianej 68 przedstawienia oraz pogadanki na tematy związane ze sztuką teatralną. Ponadto zawodowi aktorzy Teatru Nowego zobowiązali się do opieki nad zespołem teatralnym Scena Robotnicza. Postanowiono także zapraszać do teatru zasłużonych pracowników ZPB im. J. Stalina. Z kolei załoga przedsiębiorstwa zobowiązała się (sic!) do aktywnego uczestnictwa we wszystkich pogadankach oraz koncertach organizowanych przez aktorów Teatru Nowego w Robotniczym Domu Kultury. Jest oczywiste, że powyższe zobowiązanie musiało być niezwykle trudne do realizacji, jeśli przypomnimy sobie, że praca w ówczesnym przemyśle włókienniczym była trzymianowa. W okresie do 1956 r. dość często, głównie z okazji okolicznościowych akademii (1 maja, 22 lipca, 7 listopada), w Robotniczym Domu Kultury występowali aktorzy Teatru Nowego oraz orkiestra i chór Polskiego Radia pod dyrekcją wybitnego dyrygenta Henryka Debicha⁷.

W latach 1950–1956 amatorski zespół teatralny Scena Robotnicza prowadzony był przez Reginę Elkanową, która w latach 1964–1974 była znanym i cenionym dyrektorem Teatru Lalek „Arlekin” w Łodzi. Do sukcesów Sceny Robotniczej można zaliczyć wystawienie w 1950 r. w Warszawie *Rewizora* Nikołaja Gogola. Ponadto udział w centralnych pokazach zespołów amatorskich w Warszawie w 1954 r. W następnym 1955 r. w finale II Ogólnopolskiego Konkursu Recytatorskiego, także w Warszawie, reprezentantka Robotniczego Domu Kultury Helena Sierakowska zdobyła wyróżnienie, co odnotowano w zakładowej gazecie⁸. W tym okresie do 1955 r. zespoły – teatralny, muzyczny i taneczny – brały aktywny udział w akcji pod hasłem „Łączności miasta ze wsią”. Pod tą niewiele mówiącą nazwą kryły się organizowane przez zakładowe organizacje PZPR i ZMP ekipy, których członkowie prowadzili na wsi powiatów opoczyńskiego, łaskiego i skierniewickiego agitację na rzecz tworzenia spółdzielni produkcyjnych. Niestety większość ludności wiejskiej odnosiła się niechętnie i wręcz wrogo do tego rodzaju akcji. W związku z tym przy okazji spotkań

7 AKŁ PZPR, Wydział Organizacyjny KD PZPR „Fabryczna”, sygn. 34/VI/43.

8 „Warta Stalinowska” 1954, nr 16; 1955, nr 1.

agitacyjnych organizowano występy zespołów teatralnego, muzycznego i tanecznego, które jak odnotowano w kronice przedsiębiorstwa, „były gorąco przyjmowane przez mieszkańców wsi”⁹. Największym uznaniem robotników ZPB im. J. Stalina oraz mieszkańców Księżego Młyna cieszyły się organizowane w Robotniczym Domu Kultury zabawy taneczne. Uroczysty charakter miały coroczne zabawy sylwestrowe, w których uczestniczyła dyrekcja przedsiębiorstwa oraz kierownictwo polityczne firmy, a spośród załogi robotniczej przodownicy pracy. W czasie tych zabaw grała orkiestra Robotniczego Domu Kultury¹⁰.

W 1956 r. w związku z następstwami XX Zjazdu Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, na którym potępiono tzw. kult jednostki w osobie nieżyjącego już J. Stalina, w omawianym przedsiębiorstwie oraz Robotniczym Domu Kultury zażyły daleko idące zmiany. Dotychczasowe zakłady im. J. Stalina zostały podzielone na pięć odrębnych przedsiębiorstw, oczywiście żadne z nich nie zachowało imienia J. Stalina. Natomiast w związku z ostrą krytyką, szczególnie po VIII Plenum PZPR (październik 1956 r.) polityki władz w stosunku do środowiska robotniczego, w tym dotychczasowych form ruchu kulturalno-oświatowego, Robotniczy Dom Kultury przestał funkcjonować. W budynku przy ul. Przędzalnianej 68 na okres dwóch lat (1957–1958) urządzono kino publiczne z 370 miejscami¹¹.

Przerwa w aktywnej działalności Robotniczego Domu Kultury trwała do połowy 1959 r., kiedy w wyniku porozumienia pięciu zakładów, które powstały po podziale kombinatu im. J. Stalina, przeprowadzono gruntowny remont budynku przy ul. Przędzalnianej 68, a następnie ponownie uruchomiono placówkę kulturalną, która przyjęła nazwę Międzyzakładowego Domu Kultury im. L. Waryńskiego. Ostatecznie w 1962 r., kiedy doszło do ponownego zjednoczenia podzielonych poprzednio zakładów i powstał kombinat bawełniany pod nazwą ŁZPB im. Obrońców Pokoju, omawiany dom kultury stał się własnością tej firmy i od 1973 r. funkcjonował pod nazwą Zakładowy Dom Kultury ŁZPB im. Obrońców Pokoju „Uniontex”¹².

W latach 60. i 70. XX w. zdecydowanie zmienił się charakter działalności ZDK w stosunku do okresu sprzed 1956 r. Przede wszystkim rozszerzył się zasięg oddziaływania tej placówki, stała się bowiem środowiskowym domem kultury. W działalności kulturalnej poszczególnych zespołów i sekcji obok pracowników przedsiębiorstwa brali udział mieszkańcy Księżego Młyna, a także młodzież okolicznych szkół, głównie Liceum Ekonomicznego im. Ludwika Krzywickiego, którym bezpośrednio

9 Kronika PZPB, nr 1.

10 „Głos Robotniczy” 1949, nr 1; 1950, nr 1.

11 M. Niemyska-Hessenowa, dz. cyt., s. 407.

12 „Nasza Trybuna” 1973, nr 1; Księga Honorowa Zakładowego Domu Kultury ŁZPB im. Obrońców Pokoju.

opiekował się kombinat ŁZPB im Obrońców Pokoju. W okresie do 1976 r. w ZDK działały następujące zespoły artystyczne: teatralny – kierowany nadal przez R. Elkanową, Chór Łódzkich Włóknarek zorganizowany przez Edwarda Pagowskiego, a następnie prowadzony przez wybitnego dyrygenta, profesora Akademii Muzycznej Henryka Blachę, muzyczno-wokalny, tańca estradowego – prowadzony przez Władysława Lewandowskiego, zespoły młodzieżowe: muzyczny, wokalny i estradowy, a także zespoły dziecięce: taneczny, instrumentalny i teatralny. Największe sukcesy wśród wymienionych zespołów osiągnął Chór Łódzkich Włóknarek, który na II Ogólnopolskim Festiwalu Pieśni Zaangażowanej w Katowicach w kwietniu 1969 r. zajął pierwsze miejsce w grupie chórów żeńskich. Na wspomnianym festiwalu zespół teatralny prowadzony przez R. Elkanową wystawił spektakl o charakterze folklorystycznym *Poemat widzewski*. Widowisko to składało się z fragmentów wspomnień robotników widzewskich fabryk, piosenek i ballad oraz filmów dokumentalnych o Widzewie, jak również wierszy łódzkich poetów Mariana Piechała i Antoniego Kasprowicza. Spektakl ten we wrześniu 1969 r. został wystawiony również w Łodzi na scenie Teatru Nowego i, jak pisała prasa, został wysoko oceniony przez krytykę¹³.

Mimo zmian politycznych po 1956 r. zespoły artystyczne ZDK ŁZPB im. Obrońców Pokoju, podobnie jak w latach 1949–1956, były najczęściej angażowane do występów przy okazji świąt państwowych (1 maja, 22 lipca, 7 listopada), jak również w czasie obchodów ważnych rocznic związanych z historią ruchu komunistycznego. Przykładowo w latach 1972–1973 w czasie obchodów 50-lecia utworzenia ZSSR, Chór Łódzkich Włóknarek oraz zespół wokalno-instrumentalny występowały wielokrotnie w wielu uroczystościach organizowanych z tej okazji na terenie Łodzi i województwa. W marcu 1973 r. wymienione zespoły otrzymały specjalne nagrody po występach w ramach Festiwalu Amatorskiej Twórczości Artystycznej Regionu Łódzkiego, który kończył roczne obchody 50-lecia istnienia ZSSR.

W latach 60. XX w. w ZDK wprowadzono nowe formy rozrywki w rodzaju imprez quizowych połączonych z występami zespołów muzycznych, wokalnych oraz znanych artystów estradowych. Przykładowo w lutym 1968 r. w czasie tzw. Zgaduj-Zgaduli nt. „Co wiesz o współzawodnictwie pracy?” bawił publiczność Księżego Młyna popularny artysta warszawski Jarema Stempowski. Ponadto dużym zainteresowaniem, szczególnie młodzieży, cieszyły się konkursy pod nazwą „Estrada dla wszystkich”. Popularne były także zabawy taneczne i tzw. wieczorki karnawałowe – bezalkoholowe¹⁴.

W latach 70 XX w. nastąpił dalszy rozwój różnych form życia kulturalnego załogi przedsiębiorstwa ŁZPB im. Obrońców Pokoju oraz mieszkańców Księżego Młyna dzięki poszerzeniu działalności Zakładowego Domu Kultury. W tym czasie działały

13 „Dziennik Łódzki” 1969, nr 191.

14 Księga Honorowa ZDK ŁZPB im. Obrońców Pokoju.

aktywnie – Chór Łódzkich Włóknarek pod dyrekcją wspomnianego już H. Blachy, Studio Piosenki prowadzone przez Edwarda Miśkiewicza, grupa jazzowa „Sen” Ryszarda Cymermana, kapela „Widzewiaki” prowadzona przez Jana Baranowskiego, kabaret „Koleś”, który stworzył aktor Teatru im. S. Jaracza Ireneusz Kaskiewicz, Studio Młodych Form Teatralnych prowadzone przez aktora Marka Kołaczkowskiego, zespół baletowy „Mirek i koledzy jego”, grupa wokalna „Batuta” Mieczysława Bednarka, zespół tańca estradowego „Charleston” Jerzego Ziomka. W październiku 1975 r. powstała Zakładowa Orkiestra Dęta kierowana przez Ireneusza Biernackiego i Mikołaja Stanisławskiego. W 1976 r. powstały nowe zespoły artystyczne: Dziecięcy Teatrzyk Lalkowy pod opieką Haliny Muchy, Zespół Pieśni i Tańca Folkloru Łódzkiego kierowany przez Irenę Kik oraz Zespół Estradowy, prowadzony przez dyrektora ZDK Józefa Gałęckiego. Ponadto w omawianym domu kultury w latach 70. działało kilka zespołów dziecięcych, min. chór dziecięcy „Szkrapy”, prowadzony przez Pawła Humka, studio baletowe „Menuet” dla dzieci w wieku 10–14 lat, którym kierowała artystka z Teatru Wielkiego w Łodzi Agnieszka Jasionowska¹⁵.

W okresie od końca lat 60. amatorskie zespoły artystyczne ZDK uczestniczyły corocznie w konkursach tzw. Łódzkiej Wiosny Artystycznej. W 1974 r. Chór Łódzkich Włóknarek został wyróżniony dyplomem honorowym VI Wiosny Artystycznej za kilkuletnią już działalność w dziedzinie amatorskiej twórczości artystycznej. Sukcesy na forum łódzkim i krajowym odnosili członkowie zespołów wokalnych. Między innymi w 1969 r. Zbigniew Jakubowski w eliminacjach do VIII Ogólnopolskiego Konkursu Piosenki Radzieckiej zajął drugie miejsce i wystąpił w konkursie finałowym w Zielonej Górze. Podobnie w 1974 r. dwaj członkowie zespołu wokального z ZDK, Cezary i Grzegorz Turczyńscy, zdobyli wyróżnienie w eliminacjach do XIII Konkursu Piosenki Radzieckiej. Z kolei w 1975 r. solistka ZDK Maria Krupińska wystąpiła w finale XIV konkursu w Zielonej Górze, a w 1976 r. przeszła zwycięsko eliminacje i wystąpiła na Festiwalu Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu¹⁶.

W latach 70. XX w. w wyniku odgórnych decyzji władz PRL reprezentowanych przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralną Radę Związków Zawodowych i Zarząd Główny Związku Młodzieży Socjalistycznej doszło do ogłoszenia programu wybitnie ideologiczno-politycznego pod nazwą „Sojusz świata pracy z kulturą i sztuką”. Program ten, jak wiele innych ogłaszanych przez władze polityczne i państwowe PRL, mimo politycznego charakteru pozwolił jednak pracownikom ŁZPB im. Obrońców Pokoju, a przede wszystkim Zakładowemu Domu Kultury do nawiązania szerokiej współpracy ze środowiskami twórczymi. Pomijając uroczystą inaugurację programu „Sojuzsu” w ŁZPB im. Obrońców Pokoju w maju 1974 r. z udziałem wiceministra

15 Program ZDK ŁZPB im. Obrońców Pokoju za lata 1970–1976; „Nasza Trybuna”, 1975, nr 26.

16 Księga Honorowa ZDK ŁZPB im. Obrońców Pokoju; „Nasza Trybuna” 1976, nr 10.

kultury i sztuki Józefa Fajkowskiego, warto zaznaczyć, że w czasie tego spotkania podpisano umowę między władzami przedsiębiorstwa a znanym artystą malarzem, późniejszym rektorem Państwowej Szkoły Sztuk Plastycznych w Łodzi Wiesławem Garbolińskim, który wtedy reprezentował Łódzki Oddział Związku Polskich Artystów Plastyków. W umowie tej zwrócono uwagę na potrzebę szerszego uwzględnienia w dziełach artystycznych codziennego trudu ludzi pracy. W następnych miesiącach 1974 r. władze przedsiębiorstwa z udziałem kierownictwa ZDK podpisały kolejne umowy o stałej współpracy z następującymi instytucjami i stowarzyszeniami reprezentującymi środowiska artystyczne: Państwową Wyższą Szkołą Filmową, Teatralną i Telewizyjną; Centralą Rozpowszechniania Filmów; Biurem Wystaw Artystycznych; Teatrem Wielkim w Łodzi; Państwową Wyższą Szkołą Plastyczną; Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną. Nawiązano także współpracę z Ludowym Instytutem Muzycznym, Muzeum Sztuki w Łodzi, Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym oraz Muzeum Historii Ruchu Rewolucyjnego¹⁷.

Mimo że program „Sojuszu świata pracy z kulturą i sztuką” został narzucony odgórnie przez władze polityczne i państwowe, to jednak odegrał pozytywną rolę w zbliżeniu środowiska robotniczego, oczywiście jego części zainteresowanej kulturą i sztuką, do twórczości artystycznej na wysokim poziomie. Dzięki umowie o współpracy z Państwową Wyższą Szkołą Plastyczną w ZDK jesienią 1974 r. otwarto Galerię „Księży Młyn”, w której w okresie do końca 1976 r. zaprezentowano następujące wystawy wybitnych artystów tej uczelni: malarstwo Janiny i Edwarda Habdasów, grafikę Benona Liberskiego, malarstwo „Kręgu Nowej Figuracji”. Ponadto otwarto wystawę pokonkursową malarstwa, rzeźby i grafiki studentów PWSSP w Łodzi. Wielkim zainteresowaniem cieszyły się wystawy: malarstwa Andrzeja Sadowskiego, grafiki i malarstwa Henryka Płóciennika, akwareli Józefa Mroza, grafiki Andrzeja Bartczaka, tkaniny przemysłowej i artystycznej Ewy Sroczyńskiej, malarstwa sztalugowego Józefa Wasiołka oraz malarstwa Krystyny Liberskiej. W ramach tej współpracy z PWSSP, obok wspomnianych wystaw, zorganizowano także kiermasz prac studenckich. Dużym zainteresowaniem władz przedsiębiorstwa ŁZPB im. Obrońców Pokoju cieszyły się prace stypendystów Ministerstwa Kultury i Sztuki Stefana Drobnera i Witolda Trandy, którzy wykonali projekt wystroju wnętrza fabrycznych, modeli odzieży robotniczej oraz program reklamy wizualnej wyrobów przemysłowych tej firmy¹⁸.

W sposób interesujący zorganizowano współpracę przedsiębiorstwa z Teatrem Wielkim w Łodzi. Otóż organizowano w teatrze tzw. „premiery włóknierskie” (specjalnie organizowane przedstawienia dla pracowników „Uniontextu”). Dzięki temu wielu członków załogi tej firmy, w tym robotnicy, mogło obejrzeć znakomite opery:

17 „Nasza Trybuna” 1974, nr 15; 1975, nr 22, nr 30; 1976, nr 20.

18 Kronika Galerii „Księży Młyn”.

Kniazia Igora Aleksandra Borodina, Sprzedaną narzeczoną Bendřicha Smetany, *Orfeusza* Claudia Monteverdiego czy *Carmen* Georges'a Bizeta. Poza tym odbywały się także koncerty kameralne, z którymi artyści Teatru Wielkiego gościli w przedsiębiorstwie, głównie w ZDK oraz w Zakładowym Ośrodku Wczasowym firmy w Teofilowie koło Spały. Od czasu do czasu odbywały się także tzw. „spotkania przedpremierowe”, które organizowano w ZDK przy ul. Przędzalnianej 68. Między innymi warto wspomnieć o koncercie, który miał miejsce w lutym 1976 r., kiedy partie z opery *Lord Jim* Romualda Twardowskiego wykonała znakomita artystka Delfina Ambroziak.

Z kolei dzięki podpisanej umowie o współpracy „Uniontexu” z Centralą Rozpowszechniania Filmów władze Miejskiego Zarządu Kin w Łodzi oddały do dyspozycji przedsiębiorstwa kino „1 Maja”, które znajdowało się w pobliżu zakładów ŁZPB przy ul. Kilińskiego 178. Między innymi w 1974 r. z okazji obchodów 30-lecia PRL we wspomnianym kinie, specjalnie dla pracowników omawianego przedsiębiorstwa, w każdą sobotę w okresie od maja do końca lipca wyświetlano polskie filmy zrealizowane po 1945 r. Warto także wspomnieć, że odbył się tam szereg prapremier polskich filmów, m.in.: *Nagród i odznaczeń* Jana Łomnickiego, *Pójdiesz ponad sadem* Waldemara Podgórskiego, *Potopu* Jerzego Hoffmana, *Dziejów grzechu* Waleriana Borowczyka, a przede wszystkim *Ziemi obiecanej* Andrzeja Wajdy. Szczególnie ten ostatni film spotkał się z żywym przyjęciem przez pracowników „Uniontexu”, jak bowiem wiadomo wiele scen tego dzieła było kręcone w pomieszczeniach fabrycznych tej firmy, a wielu robotników było statystami. W prapremierze *Ziemi obiecanej* w kinie „1 Maja” ze strony twórców filmu wzięli udział A. Wajda oraz dwoje aktorów – Kalina Jędrusik i Daniel Olbrychski. Po projekcji podzielili się oni z widzami, wśród których większość stanowili pracownicy „Uniontexu”, swoimi refleksjami związanymi z realizacją filmu. Warto dodać, że A. Wajda w 1975 r. otrzymał od przedsiębiorstwa „Odznakę Honorowego Pracownika ŁZPB im. Obrońców Pokoju „Uniontex”; jak napisano w zakładowej gazecie „Nasza Trybuna”, „w dowód uznania za ukazanie w *Ziemi obiecanej* bardzo sugestywnego obrazu trudnej i znoonej pracy społeczności włóknarskiej Łodzi w końcu XIX wieku”¹⁹.

W końcu 1975 r., dzięki udostępnieniu przedsiębiorstwu kina „1 Maja”, powstał w ZDK Robotniczy Dyskusyjny Klub Filmowy, który w wyniku konkursu zorganizowanego przez zakładową gazetę „Nasza Trybuna” przyjął nazwę „Fa-Ka-De-R”. Poza organizacją spektakli i występów teatralnych oraz projekcji atrakcyjnych filmów, w ramach współpracy z instytucjami kultury i sztuki pracownicy „Uniontexu” korzystali z darmowych biletów, zakupionych przez Związki Zawodowe, do kin i teatrów. Warto dodać, że na ten cel w latach 70. XX w. rocznie przeznaczano 500 tys. złotych²⁰.

¹⁹ „Nasza Trybuna” 1975, nr 1.

²⁰ „Nasza Trybuna” 1975, nr 29; 1976, nr 14.

Od początku lat 70. XX w. owocnie rozwijała się współpraca omawianego przedsiębiorstwa, a także ZDK z Państwową Wyższą Szkołą Filmową Teatralną i Telewizyjną im. Leona Schillera. Warto wspomnieć, że budynki dyrekcji „Uniontexu” i Filmówki położone były na sąsiednich placach przy ul. Targowej. Ten fakt niewątpliwie ułatwiał bezpośrednie kontakty. W ramach umowy o współpracy przedsiębiorstwo wyraziło zgodę na udostępnienie przestrzeni fabrycznej studentom Filmówki, którzy przygotowywali etiudy filmowe. Z kolei uczelnia udzieliła pomocy w realizacji Zakładowej Kroniki Filmowej „Uniontexu”. W wyniku tej współpracy powstał film o „Uniontexie” *Miara sukcesu*. Ponadto pracownicy oraz studenci PWSFTiTv pomagali w organizowaniu wspomnianego wyżej „Fa-Ka-De-Ru”, biorąc udział także w projekcjach i dyskusjach. Ponadto studenci Wydziału Aktorskiego korzystali z sali baletowej w ZDK przy ul. Przędzalnianej 68. Pracownicy i studenci Filmówki publikowali w zakładowej gazecie „Nasza Trybuna” artykuły na tematy związane z twórczością filmową. Wśród znanych artystów piszących do zakładowej gazety byli m.in. reżyser Jan Rybkowski oraz aktor Zygmunt Malanowicz. Wypowiadali się również studenci, często krytycznie oceniając środowisko filmowe. W 1976 r. w „Naszej Trybunie” opublikowano wyniki corocznego konkursu na najlepszy reżyserski debiut filmowy o nagrodę im. Andrzeja Munka, którą wtedy zdobył Ryszard Czekala z film *Zofia*²¹.

Ciekawe rezultaty przyniosła również współpraca ZDK i przedsiębiorstwa ŁZPB im. Obrońców Pokoju „Uniontex” z Ludowym Instytutem Muzycznym oraz Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną. Najczęściej organizowano raz w miesiącu w ZDK koncerty muzyczne artystów muzyków, połączone z prelekcjami na temat informacji niezbędnych do odbioru muzyki poważnej i rozrywkowej. Często koncertowali studenci PWSM, co budziło duże zainteresowanie słuchaczy, szczególnie wtedy, kiedy młodzi artyści grali znane utwory muzyki popularnej²².

Interesujący przebieg wśród załogi „Uniontexu” miał ogłoszony w końcu 1975 r. przez Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Zarząd Główny Związku Młodzieży Socjalistycznej tzw. Ogólnopolski Przegląd Aktywności Kulturalnej Ludzi Pracy pod hasłem „Człowiek – Praca – Twórczość”. Otóż w czasie tego przeglądu w omawianym przedsiębiorstwie nie ograniczono się jedynie do prezentacji poważnego już dorobku Zakładowego Domu Kultury, ale ogłoszono wewnętrzny konkurs pod nazwą „Turniej zakładów o puchar dyrektora naczelnego”. Należy wyjaśnić, że kombinat „Uniontex” składał się z czterech przedsiębiorstw – A, B, C i D. W związku z tym turniej ten rozgrywany był między nimi. Przedmiotem tej rywalizacji miały być następujące sfery działalności: kulturalno-oświatowa, rekreacyjno-sportowa i turystyczna oraz produkcyjna. W ramach działalności kulturalno-oświatowej przy

21 „Nasza Trybuna” 1976, nr 20.

22 „Nasza Trybuna” 1975, nr 30.

udziale Zakładowego Domu Kultury ogłoszono konkurs na prace z zakresu malarstwa, grafiki, rzeźby, plakatu i fotografii. Plonem konkursu była wystawa w ZDK wielu interesujących prac członków załogi kombinatu. Sądowi konkursowemu przewodniczył Andrzej Jocz, pracownik PWSSP i członek Związku Polskich Artystów Plastyków, w przyszłości profesor tej uczelni, wybitny łódzki rzeźbiarz²³. W dziedzinie malarstwa wyróżniono akwarele *Żaglówka* i *Pejzaż górski* Władysława Grzybowskiego z zakładu D; w dziedzinie rzeźby prace *Robotnik* i *Żołnierz* Krystyny Pieczyńskiej z zakładu A; w konkursie na najciekawszy plakat pierwsze i drugie miejsce przyznano Henrykowi Góreckiemu z zakładu A na temat walki z hałasem oraz plakat *Człowiek – Praca – Twórczość*. Wyróżniono także Jana Lewandowskiego, także z zakładu A, za plakat *Alkoholizm*. W dziedzinie fotografii zwyciężył Zenon Podsiadły z zakładu A, który był członkiem funkcjonującego przy ZDK Klubu Fotograficznego „Pryzmat”. Był on autorem pięknych zdjęć łódzkiej architektury oraz fotografii przyrodniczych. Nagrodzone prace znalazły się następnie na ogólnodostępnej wystawie dla pracowników oraz osób zainteresowanych w salach ZDK²⁴.

Na podstawie przedstawionej wyżej działalności Zakładowego Domu Kultury przy ul. Przędzalnianej 68, który był częścią kombinatu bawełnianego ŁZPB im. Obrońców Pokoju „Uniontex” w Łodzi, zatrudniającego od końca lat 40. do połowy lat 70. XX w. od 14 000 do 10 000 robotników, można stwierdzić, że znakomicie realizował on zadanie upowszechnienia w tym środowisku bezpośredniego kontaktu z kulturą i sztuką, w tym także sztuką na wysokim poziomie. Oczywiście na podstawie dostępnych materiałów źródłowych trudno dociec, w jakim stopniu z tej możliwości korzystali robotnicy firmy przemysłowej, a w jakim dość liczni pracownicy administracyjni, jak również personel techniczny zakładów oraz mieszkańcy Księżego Młyna. Niewątpliwie działalność ZDK miała także na celu aktywizację środowiska robotniczego do bezpośredniego udziału w twórczości artystycznej. Aktywność ta poprzez udział w amatorskich zespołach: teatralnym, muzycznym i innych rozwijała się w całym omawianym okresie. Jednak i w tym wypadku ze względu na brak dokładnych danych źródłowych trudno stwierdzić, w jakim stopniu w tej działalności uczestniczyli robotnicy, a w jakim pracownicy administracji i młodzież szkół funkcjonujących na Księżym Młynie. Trzeba jednak zaznaczyć, mając oczywiście na uwadze cele propagandowe i polityczno-ideowe, jakie stawiała sobie władza ludowa w upowszechnianiu wśród robotników dóbr kultury i sztuki, że działalność Zakładowego Domu Kultury w środowisku robotniczym wniosła wiele wartościowych treści, szczególnie poprzez bezpośredni kontakt ze środowiskami twórczymi.

23 A. Pawłowska, *Andrzej Jocz (1941–2019). Ocalić od zapomnienia*, Łódź 2021.

24 „Nasza Trybuna” 1976, nr 12; 1977, nr 1.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Komitetu Łódzkiego PZPR

Kronika Galerii „Księży Młyn”

Kronika Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego nr 1

Księga Honorowa Zakładowego Domu Kultury Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex”

Program Zakładowego Domu Kultury ŁZPB im. Obrońców Pokoju „Uniontex” na lata 1970–1976

Wydział Organizacyjny Komitetu Dzielnicy „Fabryczna”, sygn. 34/VI/39; 34/VI/43

Źródła drukowane

„Dziennik Łódzki” 1969, nr 191

„Głos Robotniczy” 1945, nr 84

„Głos Robotniczy” 1947, nr 50, 125

„Głos Robotniczy” 1949, nr 1

„Głos Robotniczy” 1950, nr 1

„Nasza Trybuna” 1973, nr 1

„Nasza Trybuna” 1974, nr 30, 151

„Nasza Trybuna” 1975, nr 22, 26

„Nasza Trybuna” 1976, nr 10, 12, 14, 20

„Nasza Trybuna” 1977, nr 1

„Warta Stalinowska” 1954, nr 16

„Warta Stalinowska” 1955, nr 1

Literatura

Kossak J., *Rozwój kultury w Polsce Ludowej*, Warszawa 1974.

Niemyska-Hessenowa M., *Ruch kulturalno-oświatowy i amatorski*, [w:] *Łódź w latach 1945–1960*, red. E. Rosset, Łódź 1962.

Pawłowska A., *Andrzej Jocz (1941–2019). Ocalić od zapomnienia*, Łódź 2021.

Puś W., Pytlas S., *Dzieje Łódzkich Zakładów Bawełnianych im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (dawnych Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana) w latach 1827–1977*, Warszawa – Łódź 1979.